El moment present de l'economia valenciana: del *boom* immobiliari a la sostenibilitat

Ernest Reig

LA CONJUNTURA ACTUAL

A desgrat del fet que, com afirma el Nobel Paul Samuelson al començament d'un dels capítols del seu conegut manual *Economia*, «totes les afirmacions breus sobre Economia són falses... a excepció potser d'aquesta», m'arriscaré però a definir la conjuntura actual de l'economia valenciana amb una frase molt curta: bastant bona.

És cert que al llarg de 2004 s'ha produït una certa desacceleració, però al llarg dels darrers cinc anys el creixement del Producte Interior Brut valencià s'ha situat al voltant del 3 % anual, el que no es gens menyspreable, tenint en compte el context no massa enlluernador que marca la conjuntura de les economies més potents de la Unió Europea.

Aquest creixement ha permès una important creació d'ocupació, que no s'ha manifestat de forma tan intensa com a altres regions en termes de reducció de l'atur, com a conseqüència del fet que la població activa valenciana –que coincideix si fa no fa amb l'oferta de treball disponible– ha crescut al llarg del darrer any 1,5 punts percentuals per damunt de la mitjana espanyola. Mentrestant l'ocupació solament ha augmentat dues dècimes més que la mitjana, i això explica que estiga costant més rebaixar les xifres de l'atur al País Valencià. Amb tot i això la taxa d'atur, entorn al 10 % es històricament baixa, en relació a les que hem viscut durant les tres darreres dècades, i la creació d'ocupació encara progressa a bon ritme.[1]

Una vegada més hem assistit a una discrepància entre l'augment global de la producció de béns i serveis, reflectit en les xifres del PIB, i el nivell de renda relatiu de la població valenciana: amb un augment del PIB lleugerament superior al de la mitjana espanyola entre 1999 i 2004, en canvi, quan considerem la variació en termes del PIB per habitant al llarg del mateix període ens trobem que aquesta darrera magnitud ha augmentat en forma acumulada el 9,46 % al País Valencià, i l'11,47 % al conjunt de l'Estat. Per tant, i si haguérem de fer cas del que ens diu l'Institut Nacional d'Estadística ens trobaríem entorn al 94 % de la mitjana estatal de PIB per càpita i fins i tot hauríem retrocedit una mica en termes relatius els darrers anys. La informació que recentment ha aportat FUNCAS,

Ernest Reig és catedràtic d'Economia Aplicada de la Universitat de València. Aquestes notes corresponen a la intervenció de l'autor a l'acte de presentació, a la Facultat d'Economia de la Universitat de València, del llibre *Economia espanyola i del País Valencià*, coordinat pel professor Vicent Soler i editat per Publicacions de la Universitat de València, el dia 9 de maig de 2005.

la Fundació de les Caixes d'Estalvi per a la Investigació Econòmica i Social, és una mica més favorable quant a l'evolució, però no pel que fa al nivell relatiu, ja que situa la renda disponible de les famílies valencianes per sota de la mitjana estatal, concretament en el 96 % per a l'any 2004.

No és, però, el moment més idoni per a filar molt prim en matèria de taxes de creixement, de productivitat o d'augment de l'ocupació, ja que la comparació de les magnitud actuals amb les dels últims anys ofereix incerteses importants, originades per l'aflorament d'ocupació submergida, lligada a la immigració, que ha forçat molt recentment una revisió metodològica de l'Enquesta de Població Activa –la principal eina de què disposem per a conèixer l'evolució del mercat de treball–, i que sens dubte forçarà també l'INE a revisar aviat les xifres del PIB.

En tot cas el que palesen les estadístiques disponibles és la continuïtat d'un model històric de creixement al País Valencià més aviat extensiu que intensiu. Un creixement que acumula població, factors productius i renda, en una estreta franja litoral i augmenta a un ritme pausat però continuat el pes econòmic i demogràfic del País al si de l'Estat. Aquesta acumulació s'ha centrat principalment en sectors productius d'escassa complexitat tecnològica, que paguen salaris inferiors als de la majoria de les regions espanyoles i que s'han vist impulsats per una important dinàmica demogràfica. A hores d'ara aquesta dinàmica demogràfica descansa molt majoritàriament sobre la immigració. Una altra novetat dels últims anys és que el creixement recolza bàsicament en l'expansió de l'ocupació als sectors terciaris i la construcció. Els serveis són l'opció natural d'expansió econòmica als països desenvolupats, on l'agricultura es contrau i les manufactures amb prou feines mantenen els nivells absoluts d'ocupació. El que resulta més colpidor és el ràpid augment del pes relatiu del sector de la construcció. L'any 1996 representava aproximadament el 9,5 % de l'ocupació total al País Valencià. L'any 2000 havia augmentat dos punts: n'era l'11,5 %. A la darreria de 2004 encara havia pujat fins el 13 %, doblant probablement el volum d'ocupació existent en aquest sector pels volts del 1996.

MÉS ENLLÀ DE LA VISIÓ CONJUNTURAL

Més enllà de la visió de curt termini, les perspectives són més fosques. Les debilitats de l'actual procés d'expansió econòmica es fan paleses, i una de les més notables és l'excessiva gravitació del procés de creixement entorn al cicle expansiu que, recolzat en l'augment demogràfic, la creació d'ocupació i els baixos tipus d'interès real, està vivint el sector de la construcció. Però no es aquest l'únic aspecte preocupant.

El creixement de la producció, la base de la prosperitat material d'un país, descansa sobre la combinació d'un augment del nombre de persones ocupades i d'un augment de la productivitat individual amb què aquestes persones treballen. I els nivells de productivitat responen fonamentalment a les dotacions de capital físic i tecnològic de què gaudeixen per terme mitjà les persones ocupades i també al capital humà –les habilitats productives fruit de l'educació i l'aprenentatge laboral– que posseeixen. És molt probable que a mitjan de la dècada passada la reducció de l'atur fóra contemplada com a prioritària per una gran part de

la societat, i en aquest sentit la important expansió de l'ocupació que ha caracteritzat els últims anys ha representat una contribució ben positiva. No és menys cert, però, que amb un ritme tan esquifit com l'actual d'increment en la productivitat no anirem col·lectivament massa lluny. Sense augments notables de la productivitat no hi ha espai per a millores significatives del salari real, ni per a pactes reductors de la jornada laboral, ni recursos invertibles per les empreses que creen els llocs de treball del futur. Dissortadament, l'orientació de l'esforç inversor de la societat ha anat els darrers anys molt més cap a l'augment del capital immobiliari que no cap a finalitats més productives.

El Sistema Valencià de Ciència i Tecnologia, l'altra peça bàsica junt amb la formació de capital per aconseguir elevar la productivitat, ha estat qualificat, amb tota justícia, de feble, desequilibrat i mancat d'articulació interna. L'esforç valencià en termes de despesa en activitats d'investigació i desenvolupament queda per baix dels tristos nivells espanyols, mostra un gran desequilibri a favor del sector públic, en especial del seu segment universitari, que contrasta amb la petita contribució de les empreses privades, i dóna mostres finalment d'absència de sinèrgies entre els distints agents del Sistema. La creixent rellevància dels resultats assolits pels investigadors i científics valencians, que ultrapassen clarament, segons indicadors plenament objectivables, el nostre pes demogràfic en el context de l'Estat, no es trasllada amb facilitat a l'àmbit productiu. I els nivells de formació de la població activa valenciana encara estan per sota dels que caracteritzen les comunitats autònomes més avançades en aquest terreny, com Madrid, el País Basc, Navarra i Catalunya.

Curiosament, no és d'aquest tipus de debilitats o mancances del que es fan ressò de manera més sovintejada els mitjans de comunicació. És més fàcil trobar primeres planes que ens parlen de pèrdua progressiva de ritme de les exportacions –i és ben cert que es redueix el nostre pes relatiu dins el potencial exportador del conjunt de l'Estat– i fins i tot de reduccions en termes absoluts de les exportacions dutes a terme per empreses dels nostres sectors industrials tradicionals, com ara el moble, el tèxtil i les joguines.

Ara bé, al tractar aquest tema tan carregat de continguts emocionals, ja que sembla que les aptituds comercials i la capacitat exportadora formen part del codi genètic dels valencians, ens hauríem d'alliberar en primer lloc de l'obsessió pel signe de la balança comercial. D'entrada, perquè la balança que habitualment manegem és molt parcial: s'ocupa solament de les importacions i exportacions que intercanviem amb països estrangers, i no dels fluxos comercials amb la resta de l'Estat, que representen un volum molt considerable. I també, perquè els economistes fa temps que sabem que –contràriament al que intuïtivament es podria pensar– el signe de la balança comercial no té cap connotació en termes de benestar, i que la competitivitat dels països no es calcula com la de les empreses, ni és merament l'agregació de la competitivitat de cadascuna d'aquestes. Té molt més a veure amb la trajectòria a llarg termini de la productivitat per persona ocupada i amb l'expansió de llocs de treball, que no amb les xifres de comerç exterior.

Ara bé, és realment preocupant la crisi exportadora dels nostres sectors tradicionals? Ho és sense dubte, però per raons potser una mica diferents del que hom

tendiria a pensar. El problema central de l'evolució de les exportacions valencianes és que denota una pèrdua d'avantatges comparatius, probablement irreversible, en els sectors que durant els anys seixanta i setanta protagonitzaren el nostre peculiar miracle econòmic, *sense que aparentment estiguen sorgint les alternatives productives escaients*, o almenys no amb la intensitat que convindria. No cal anar molt lluny per esbrinar la raó d'aquesta desaparició de capacitat competitiva en uns sectors fortament dependents dels costos salarials. La comparació amb un país emergent com la Xina i amb els nous socis comunitaris de l'Est d'Europa –que, per cert, no solament competeixen amb baixos salaris, sinó que també gaudeixen d'un capital humà gens menyspreable– és molt significativa. La Xina, amb un PIB per càpita de 4.690 dòlars, paga sous de 0,80 dòlars per hora. Polònia gaudeix d'un PIB per càpita de 10.450 dòlars i uns costos laborals horaris de 2,91 dòlars. Mentrestant a Espanya el PIB per càpita és de 21.450 dòlars i els costos laborals per hora pugen a 11,98 dòlars, és a dir quinze voltes els xinesos i més de quatre voltes els polonesos.[2]

Davant d'aquests fets, davant d'aquesta crònica d'una mort anunciada –fa anys que es coneixia el calendari de liberalització comercial del tèxtil– el problema és que l'ajustament de la nostra estructura productiva en la direcció de noves especialitzacions sectorials no s'està produint al ritme necessari. El pes relatiu de les indústries manufactureres que l'OCDE classifica com de *demanda dèbil*, que solen coincidir amb les menys progressives tecnològicament, no ha disminuït, sinó que fins i tot ha augmentat al llarg de la darrera dècada al País Valencià, passant del 60 % l'any 1993 al 64 % l'any 2000 en termes de l'ocupació total del sector manufacturer.[3]

Venim d'una etapa en què l'eficiència en la manufactura de productes i serveis estandarditzats era la font dominant dels avantatges competitius, i en què les empreses accedien a la tecnologia per via de les llicències de fabricació, de la inversió directa estrangera i de la imitació. Ara, i d'acord amb la terminologia encunyada per Michael Porter, el guru nord-americà de la gestió empresarial, hauríem de passar a una *etapa dirigida per la innovació*. Per a endinsar-nos en aquesta fase de desenvolupament el que importa és l'habilitat per a produir béns innovadors emplaçats a la frontera de la tecnologia, fer servir els mètodes més avançats i trobar els nínxols específics i diferenciats d'especialització de cada empresa.

Avui l'estructura industrial valenciana no està orientant-se en un grau substancial cap a sectors intensius en tecnologia i amb bones perspectives d'expansió de la demanda. Tampoc no assistim a la consolidació d'un nombre suficient de projectes dins dels propis sectors tradicionals, que puguen representar una alternativa viable, capaç de generar valor afegit i de fer front a la competència dels països amb baixos costos salarials, a l'estil del que representen empreses com la sueca IKEA en la indústria del moble o la gallega INDITEX al tèxtil i la confecció. Fer el que fan aquestes empreses d'èxit exigeix logística, professionalització de la gestió, dimensió d'empresa i capacitat d'aprofitament del capital humà, en forma de tècnics especialitzats. Si al món acadèmic hom ha dit de vegades que cal publicar o morir, al món globalitzat d'avui hauríem de dir: *outsourcing*[4] o perir. Estar en condicions d'aprofitar les oportunitats

per al tràfic internacional i la fragmentació rendible del procés de producció, que ha estat possible a partir de l'abaratiment de les tecnologies de tractament i transmissió de la informació o bé conformar-se amb el paper de distribuïdors i comercialitzadors de mercaderies produïdes a altres indrets. Innovació i logística tendents a reduir costos de producció i a diferenciar el producte de cara als consumidors o resignació davant la desaparició d'una cultura industrial. Les velles polítiques de foment de les exportacions, a l'estil dels anys seixanta, han restat obsoletes. Ara del que es tracta és d'internacionalitzar les empreses, i sobretot de crear-ne de noves, basades en el coneixement.

CAP A UNA VISIÓ MULTIDIMENSIONAL DEL PROCÉS ECONÒMIC

La relació dels «mals» esmentats, que naturalment sempre són relatius, segons els països o regions amb què ens comparem, és ben coneguda. No faré d'arbitrista: les solucions no són fàcils. Ara bé, m'agradaria finalitzar aquestes reflexions anant una mica més enllà de les mancances abans esmentades: crec que a començament del segle XXI els ciutadans de les societats avançades hauríem d'assumir una *visió multidimensional* del procés econòmic, i que això ens ajudaria a entendre millor els reptes a què ens enfrontem.

Fa temps que em fa una mica de fàstic el tipus de reduccionisme que limita l'anàlisi de l'esdevenir econòmic tan sols a dos indicadors: el Producte Interior Brut per habitant i l'ocupació. És obvi que la conseqüència més immediata d'aquest reduccionisme és un substancial empobriment del debat polític. Amb molt poc de trellat ens deixem sovint endur per un fals debat en què avaluem els governs autonòmics pel seu èxit en termes d'augment d'aquestes dues magnituds. Persones perfectament serioses pretenen avaluar legislatures senceres en funció de la suposada habilitat dels governants de torn en relació al creixement econòmic o la reducció de l'atur. Però és evident que en la relació de competències de les comunitats autònomes no figuren ni la política monetària, que es fa a Frankfurt, ni les palanques bàsiques de la política fiscal, o de la legislació en matèria laboral i de Seguretat Social, que per raons perfectament comprensibles romanen a Madrid. Demanar responsabilitats en aquests terrenys als governs autonòmics, o permetre que s'adjudiquen medalles per aquests quefers és forçar una mica massa la teatralitat pròpia del llenguatge polític, i és sobretot llençar cortines de fum sobre àrees de govern en què les responsabilitats autonòmiques són, tot al contrari, ben reals i concretes: l'ordenació del territori, la protecció del medi ambient, l'educació, la sanitat pública, les polítiques d'innovació i un llarg etcètera. Polítiques en què l'encert o el fracàs no es pot valorar d'acord amb un sol indicador.

Més enllà de les distorsions que puga induir dins el debat polític, una visió unidimensional del procés econòmic limita la capacitat d'anàlisi. Potser per això hauríem de situar al centre de les reflexions sobre els processos econòmics i socials el concepte de sostenibilitat, que no pateix d'aquestes limitacions. Ben al contrari, la sostenibilitat descansa sobre una triple dimensió –econòmica, social i mediambiental. Es tracta d'un concepte normatiu que permet tenir en

compte les transaccions i intercanvis que cal fer entre la persecució d'objectius econòmics –com el creixement de l'ingrés i el manteniment de l'estabilitat macroeconòmica–, els objectius socials –com l'equitat o la cobertura de necessitats bàsiques–, i els ecològics –com la protecció dels ecosistemes amb un elevat valor d'existència o la regeneració dels recursos naturals. D'acord amb la famosa definició de la Comissió Bruntland, el desenvolupament sostenible és aquell que «fa front a les necessitats del present sense comprometre la capacitat de les generacions futures per a fer front a les seues pròpies necessitats».[5]

La idea de sostenibilitat remet al capdavall a la capacitat de la societat per a mantenir indefinidament les seues possibilitats de consum –incloent-hi el consum de béns públics, com ara la possibilitat de gaudir de la biodiversitat i dels espais naturals del planeta– i de producció. Per als economistes té l'atractiu d'expressar la necessitat de mantenir intactes el conjunt de capacitats productives en termes de capital. Ara bé, ja no es tracta tan sols del capital físic, privat o públic, sinó també del capital social i del capital natural i ecològic. A més, en la seua faceta social, ens recorda que la sostenibilitat inclou també una dimensió d'equitat i no sols de creixement.

Què tenen en comú, des d'una perspectiva econòmica, fenòmens com la pluja àcida que patim a la comarca dels Ports, la pèrdua o reducció de zones humides valuoses a la Safor, la intrusió salina als aqüífers litorals, els perills de la urbanització incontrolada a les valls de la Marina? La resposta és senzilla: la pèrdua de capital natural i la conseqüent reducció dels serveis mediambientals que aquest produeix per al conjunt de la societat. Ara bé, ens hem acostumat a no valorar monetàriament aquesta pèrdua. Això implica una notable diferència amb el tractament que donem al consum de capital físic –equipaments productius, infraestructures, mitjans de transport– a la Comptabilitat Nacional a l'hora de calcular el PIB. Aquest és comptabilitzat correctament, minvant el valor net del PIB anual, però el primer, en canvi, no. La conseqüència n'és que sobrevalorem el grau de riquesa i benestar que assolim, quan oblidem ajustar les nostres magnituds econòmiques per a reflectir la minva de les funcions del capital natural que se'n deriva de fer-lo servir en forma no sostenible. No cal dir que hi ha un munt de dificultats metodològiques i estadístiques per retre operativa la idea de sostenibilitat, però com a mínim hauríem de fer ús del concepte si més no per tal d'ordenar correctament les nostres idees entorn al que vol dir desenvolupament i benestar.[6]

És clar també que al País Valencià tampoc valorem com pertoca alguns efectes externs, que estan acompanyant la fase actual de fort creixement demogràfic i boom immobiliari: la delinqüència organitzada a determinats nuclis litorals del sud del País, amb les conseqüents i obligades despeses en seguretat ciutadana, les obres públiques necessàries per tal d'assimilar l'expansió de la urbanització dispersa, les càrregues addicionals que ha de suportar el sistema sanitari públic. En definitiva, els costos i beneficis estrictament privats no són els únics rellevants quan el que està en joc és el benestar del conjunt de la col·lectivitat. L'equació consistent en la privatització dels beneficis i la socialització dels costos sembla més vigent que mai.

L'any passat la meitat dels aproximadament 100.000 habitatges que sortiren al

mercat immobiliari valencià eren segones residències, i probablement la meitat d'aquestes són adquirides per compradors estrangers. ¿Haurem d'assistir impassibles a la conversió del nostre territori en un espai destinat a l'establiment de segones residències, per a les quals, segons sembla, existeix una demanda il·limitada que abasta no solament el conjunt de l'Estat sinó mols altres països europeus? De moment resulta prou significatiu de la dinàmica territorial recent el fet que el sòl urbanitzat al País Valencià ha experimentat un increment que frega el 60 % entre 1990 i 2000 –sense comptar per tant amb l'expansió posterior–, mentre que el teixit urbà continu solament ho ha fet en un 11 %.[7] No es tracta de menysprear els avantatges competitius del nostre territori per a activitats turístiques o residencials, un aspecte important del nostre potencial econòmic. El problema sorgeix quan no hi ha una ordenació del territori que organitze en forma sostenible l'espai físic, responsabilitat que hauria de ser exercida pels poders locals i autonòmics. Es tracta de ser conscients dels efectes a termini mitjà d'aquest procés sobre la qualificació dels llocs de treball creats, sobre els comptes públics i sobre el manteniment del capital ecològic amb què encara comptem. Per no parlar de la radical despersonalització de petits nuclis rurals sobre els quals de sobte s'insereix una operació urbanística que indueix un augment de població que de vegades arriba a superar el total de població autòctona.

Conèixer la nostra realitat és condició necessària per a incidir sobre ella i obres com *Economia espanyola i del País Valencià* ens han de ser de gran utilitat en aquesta tasca.[8] ❐

1. Segons la darrera Enquesta de Població Activa (1er trimestre de 2005) la variació de l'ocupació al País Valencià hauria estat d'un 5,3 % al llarg de l'any passat (i d'un 5,07 % per al conjunt d'Espanya). Aquestes xifres probablement exageren els augments d'ocupació, com a conseqüència dels canvis metodològics de l'Enquesta, com a mínim en 1 punt. De tota manera, taxes de creixement de l'ocupació situades entre el 3,5 i el 4 %, que són més plausibles, haurien de ser considerades com a molt positives i prou elevades.
2. Cal afegir que els mercats de les exportacions valencianes no estan creixent al mateix ritme que els de l'àrea del Pacífic, i que això està influint també negativament en la seua evolució recent.
3. Per a una anàlisi més detinguda de les característiques actuals de l'estructura industrial valenciana vegeu de C. Andrés i F. Mas el capítol «El sector industrial» a Vicent Soler, ed. (2005): *Economía espanyola i del País Valencià,* PUV.
4. Es tracta de la capacitat de les empreses de proveir-se exteriorment de productes intermedis i fins i tot de contractar part del seu procés productiu amb altres empreses, o amb filials estrangeres de la mateixa empresa, i d'aquesta forma aprofitar els avantatges de les diferents alternatives de localització existents en un moment donat. Aparentment, la flexibilitat operativa de moltes empreses nord-americanes els ha permès fer ús a gran escala de l'*outsourcing*, adquirint així importants avantatges competitius sobre les seues homòlogues europees. D'aquesta forma han pogut mantenir els llocs de treball més productius i ben remunerats als EUA, alhora que obtenien importants reduccions de costos de producció que els permetien continuar sent competitives i eixamplar el seu mercat.
5. World Commission on Environment and Development (1987): *Our Common Future*, Oxford University Press.
6. He abordat aquest tema amb més deteniment a E. Reig (2004): «Sostenibilidad económica y Medio Ambiente: ¿debemos modificar las medidas convencionales de la productividad?», *Revista Valenciana de Economía y Hacienda*, 10 (1).
7. Dades de la Conselleria de Territori de la Generalitat Valenciana, publicades pel diari *El País*, edició valenciana, de 4/1/2004.
8. Una versió ampliada d'aquest text s'inclou al llibre de J. Romero i M. Alberola (eds.): *Los límites del territorio: el Pais Valenciano en la encrucijada*, PUV, 2005.